

АКСІЯЛАГІЧНАЯ АПАЗІЦЫЯ АНТЫЧНАСЦІ І ХРЫСЦІЯНСТВА Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ЭПОХІ БАРОКА

На тэрыторыі зямель, якія спрадвечна насялялі беларусы, на працягу ўсёй іх гісторыі заўсёды адбываліся працэсы сутыкнення культур. Гэта не толькі прывычныя сёння — у паняццёвых адносінах «Усход» — «Заход», але і сацыяпалітычныя працэсы, якія, несумненна, мелі прамое дачыненне да канфесійных праблем. Старажытная Беларусь перажыла эпохі хрысціянізацыі, артадаксальна-праваслаўнага дыдактызму, лацінска-каталіцкага асветніцтва, Рэфармацыі, Контррэфармацыі і Контрправаслаўя. І ўсе гэтыя канфесійныя эпохі ў большай ці меншай ступені суправаджаліся ці пэўным застоём гэтых культурных сістэм, ці, наадварот, ломкай і адмаўленнем папярэдніх традыцый і прыярытэтаў. «Сутыкненне культур, — як зазначыў у свой час вядомы рускі літаратуразнавец, культуролаг А. М. Панчанка, — заўсёды прыводзіць да дыфузіі ідэй, бо праціўнікі, хаця і па-рознаму вырашаюць праблемы, што вылучаюцца эпохай, але гэта адныя і тыя ж праблемы» [2, с. 52].

Для беларускага культурнага абсягу лацінска-каталіцкае асветніцтва азначала не толькі з'яўленне касцёлаў з іх рэгламентаванай пышнасцю службы ў лацінамоўнай (пазней польскамоўнай) абалонцы. Гэта быў дыяметральна процілеглы культуралагічны бок духоўнага жыцця. Вуснае казанне, не толькі забароненае ў праваслаўным богаслужэнні, але і маркіраванае як «страшны грэх», для каталіцкай часткі вернікаў-неафітаў адкрыла перспектыву духоўнага богапазнання праз невычэрпнасць пісьмовых крыніц, якімі маглі карыстацца каталіцкія элаквенты. У эпохі Адраджэння і Барока каталіцкі Касцёл і рэфармацыйны збор не толькі не адмаўлялі каштоўнасці антычных культур старажытных Грэцыі і Рыма, але і смела выкарыстоўвалі іх вобразна-сімвалічную сістэму для духоўна-асветніцкіх мэтаў. Да канца XVI ст. праваслаўная духоўная культура ішла сваім адметна-ізаляваным шляхам разумення традыцыйнасці. Усякая «лаціна» (у першую чаргу творы старажытнарымскіх і перакладзеных на лацінскую мову старажытнагрэчаскіх аўтараў) успрымалася як «богопротівная».

Разам з тым, з канца XIV ст. на нашых землях, здавалася б, векавечнае праваслаўнае асяроддзе пачынае змяняцца. Для часткі праваслаўнай эліты, выхаванай ва ўніверсітэтах Заходняй Еўропы, не столькі традыцыйнасць, колькі перспектыва становяцца важнымі фактарамі сацыяльна-культурнага поспеху. Не столькі вера сама па сабе як інстытутыўны захавальнік духоўнай памяці і культуры, колькі вера як грунт цывілізацыйных набыткаў агульнаеўрапейскай супольнасці становіцца прадметам выбару і абароны. Першымі пераступілі мяжу традыцыйнасці вышэйшыя саслоўі і мяшчане як больш мабільная частка грамадства. Аднак не для ўсіх грамадзян нашай краіны лацінска-каталіцкае асветніцтва звязвалася з рымска-каталіцкім Касцёлам як з заходнееўрапейскай адзнакай цывілізацыі. Большая частка беларусаў і ўкраінцаў глядзела на каталіцкі Касцёл як на польскую з'яву духоўнага жыцця;

«католік» азначала «паляк». І тут на першае месца выступае не працэс інтэграцыі, а сітуацыя суперніцтва.

Выйсце з гэтай сітуацыі падказала сама гісторыя. Рэфармацыйная плынь як бы адсякала нацыянальны элемент, у дадзеным выпадку польскі, у працэсе фарміравання новага тыпу духоўнай культуры.

Рэфарматары ўжо ў позні перыяд развіцця Рэнэсансу на Беларусі, адкінуўшы Стары Запавет як Свяшчэннае Пісанне ўзбагацілі свой арсенал маркіраваных вобразаў найперш з антычнай спадчыны (як грэчаскай, так і рымскай). Цары і прарокі Старога Запавету, як і хрысціянскія святыя, для іх не з'яўляюцца аб'ектам пакланення або ўшанавання. Пратэстанцкія ідэалы гісторыка-культурнага паходжання — гэта найперш Ахіл, Ганібал, Сцыпіён, Лікур, Дэцы, Фабіі.

Эпоха Барока «імкнулася» паставіць усё на кругі свая. Вось чаму найбольш папулярнай у творах ранняга Барока на Беларусі становіцца эсхаталагічная тэматыка з яе вечнаснай праблемай выбару. Паколькі ў эпоху Барока важнай дамінантай культурнага жыцця становіцца дыдактызм, то найперш падобная тэматыка праяўляецца ў прынагоднай літаратуры. Чалавек, яго нараджэнне, шлюб, смерць становяцца прадметам павучання.

Трэба адзначыць, што да вобразаў, вобразаў-сімвалаў герояў, багоў антычнай міфалогіі пісьменнікі эпохі Барока ставіліся выбіральна. Так, сваё першаснае функцыянальнае значэнне захоўвалі, напрыклад, паркі, Феб-Апалон, Фазтон, фартуна і г. д. Іншыя адносіны да герояў, падзей або так званых сімвалаў вечнасці з хрысціянскага пункту гледжання ў барочных творах айчыннай літаратуры, нават усе цуды свету, усё, што звязана з усхваленнем антычнага матэрыяльнага свету, «*zapadło w jeden ocean wieczności*» [3, с. 67].

Калі ў літаратуры эпохі Адраджэння Аляксандр Македонскі з'яўляўся сімвалам бессмяротнай славы, то ў барочных — помнік, ён жа — сімвал марнасці жыцця і дзеяў, як і ўсё астатняе на зямлі. «*Spytaj u Alexandra, — адзначаў Вінцэнт Корвін Гасеўскі, — co też on za kożyść odniósł z swojej zdobyczy? Wziąwszy wszystko, nie miał nic, i z niego samego nam nie zostało nic*» [3, с. 104]. З пункту гледжання пісьменніка, няхай нават слава Саладзіна і гучыць у чатырох канцах свету, але яна «*sama nie mogła odjąć nieszczęściom żywota, ani nędzom, ani śmierci*» [3, с. 107]. Трыумф каралёў, рымскіх цэзараў — нішто, як нішто і трыумфы, захаваныя праз помнікі, створаныя паэтамі, у памяці людзей.

Для аспрэчвання думак антычных пісьменнікаў на конт велічнасці ды значнасці чалавека і яго богападобнасці Вінцэнт Гасеўскі прыбягае да рытарычных антытэзаў: «*Plato: Człowiek iest z pokolenia Boskiego. A słuszenie: ponieważ twoje Bogowie byli ludźmi, a człowiek ponieważ z ziemi iest, do ziemi się wrocić musi*» [3, с. 19].

Звернем увагу на пратэстанцкія фунеральныя казанні, у якіх вечнасныя дахрысціянскія сімвалы і падзеі разглядаюцца не толькі як вартыя наследавання і пераймання, але і як арыенціры для большых здзяйсненняў. Так, у «Казанні на пахаванні... Пана Дадзібога Уладзіслава Слушкі» Валерыяна Адрыяновіча,

прапаведніка стаўпецкага (1630) змешчана пахавальная прамова Хрыстафора Радзівіла, князя на Біржах і Дубінках, гетмана польнага. Так, памёрлы, на яго думку, «у сенаце быў Катонам, а ва ўласным доме Гераклітам». Прамоўца прыводзіць прыклады з дзяржаўнага жыцця ў Афін і ў Рыме, занатаваныя ў чалавечай памяці. Гэтыя прыклады прыводзяцца ў антычна-сімвалічнай сістэме вобразаў, праз якія раскрываюцца як гора бацькі, так і адначасова яго чалавечая годнасць.

У каталіцкіх funerальных творах прапаведнікі нярэдка прыбягаюць да так званага гістарычнага паралелізму, каб прадэманстравалі значнасць падзеі або чалавека ў гістарычным лёсе краіны. Так, дамініканін Раймунд Заянчкоўскі ў творы «Гербавы ключ у доме Паўловіча...» (Вільня, 1654) прыводзіць разважанні: «*Powiadają o Achillesie, iż jeszcze dziecię matko iego Thesys w Stygowej wodzie oplakała, ażeby dziecinne członki na wszelakie razy kule i grotty nieprzemężone zahartowała, tak y tego walecznego męża krwawa Bellona, prawa matka iego, nie w rzekach Stygowskich, ale w kąpeli ze krwi moskiewskiej...*» [3, с. 6].

Даволі неадназначнымі ў адносінах да антычнай і іўдзейскай гісторыі былі праваслаўныя пісьменнікі эпохі Барока. Хрысціянізацыя Русі, як вядома, ішла пад апостальскім знаменнем, таму для праваслаўнай ідыяматыкі быў важны найперш апостальскі прыклад і сэнс служэння Хрысту. Антычныя і старазапаветныя дзеячы, цары, прарокі ў праваслаўнай кніжнай сістэме вобразаў-сімвалаў — маркіраваныя знакі. Яны маюць як бы накірунак, але ў іх адсутнічае лагічнае для хрысціян заканчэнне — выратаванне душы. Іх месца — па-за правіцай Трыадзінага Бога. Так, напрыклад, у прадмове Мялецця Смятрыцкага да «Евагелія вучыцельнага патрыярха Каліста» (Еўе, 1616) узгадваюцца самыя розныя прадстаўнікі зноў жа розных народаў зямлі, якія ад часоў стварэння свету шукалі славы, а найперш — яе фундамент вечнасці. Былі многія, хто пазбаўляўся багаццяў, ішлі на смерць дзеля славы, каб толькі застацца ў памяці нашчадкаў. Так, «внемаль над все иншии знаменитших народах кгрецком и римском были, межи многими, таковой славы шукаючи Ликтуркгусове, Кодрове, Фемистоклеве, Фабиусове, Дециусове и незличонии тым подобнии, славы... отвагою купующии. Были в переднейшом оных веков народе жидовском Авраам, Лот, Иосиф, Мойсей, Самоил, Илиа, Даниил, три млоденцы в Вавилоне и сем братьов з маткою и учителем Маккавейчикове и иншии многии» [1, л. 2]. Усе яны, калі і ведалі пра вечнае жыццё, на думку пісьменніка, «то без пожитку». А вось людзі, якія жывуць «у новай ласцы», не толькі брыдзіліся славай, нададзенай ім добраахвотна ад людзей, але і «перед нею утекали». Хрысціянскія падзвіжнікі і святыя зараблялі славу не ў людзей, а ў самога Бога.

З'яўленне антычнага сюжэта, вобраза-сімвала ў беларускай літаратуры эпох Адраджэння і Барока было не толькі якасна новай парадыгмай культурнага жыцця, але і перадвызначыла сацыяэстэтычныя арыенціры розных слаёў насельніцтва, спрычынілася да элітарызацыі прыгожага пісьменства як рухавіка жанрава-стылёвых сістэм.

Літаратура

1. Евангеліе учителное, албо казаня на каждую неделю и свята урочистыи през святого отца нашего Калиста, архієпископа константинопольского и вселенского патріарху... Еве, 1616.
2. Панченко, А. М. Русская история и культура: Работы разных лет / А. М. Панченко. — СПб.: Юна, 1999.
3. Gosiewski, W. K. Zweirciadło nikimu nie pochlebujące... / W. K. Gosiewski. — Wilno, 1665.

Галина Ситило (Минск)

МОТИВЫ ЭККЛЕСИАСТА В ПОЭЗИИ СИМЕОНА ПОЛОЦКОГО

Одним из важнейших прецедентных текстов для трагической эпохи XVII в., прежде всего для барокко, становится библейская Книга Экклесиаста. Ведущие мировоззренческие принципы барокко находят для себя благодатную почву в раздумьях и афоризмах Экклесиаста. Сам кардинальный ход мысли библейского автора — от утверждения тщетности и бренности бытия к призыву радоваться каждому его мгновению — находит многомерный и многообразный отзвук в барочном парадоксальном сопряжении предельного трагизма жизни и безудержного упоения ее красотой. Вероятно, именно поэтому Экклесиаст выступает для эпохи барокко как смыслопорождающий текст, как метатекст, вызывающий к жизни новые и новые тексты.

Именно с XVII в. можно говорить о четко выраженном, осознанном диалоге с Экклесиастом в европейской поэзии, в литературе в целом. Особенно ярко это представлено в творчестве итальянца Дж. Марино, испанцев Л. де Гонгоры и Ф. де Кеведо, французов Т. де Вио, А. де Сент-Амана, англичан Дж. Донна, Дж. Герберта, Г. Воэна, Р. Геррика, немцев М. Опица, П. Флеминга, А. Грифиуса, К. Г. фон Гофмансвальдау и др. Мотивы Экклесиаста ярко репрезентированы и в славянских литературах, особенно в польской поэзии — в творчестве М. Сарбевского, Д. Наборовского, И. Морштына, Я. А. Морштына, С. Морштына. Параллельно с польской литературой и отчасти под ее влиянием барокко складывается в восточнославянских литературах. Д. С. Лихачев пишет о русском XVII в.: «Это век, в котором смешались архаические литературные явления с новыми, соединились местные и византийские традиции с влияниями, шедшими из Польши, с Украины, из Белоруссии» [2, с. 344]. И далее исследователь подчеркивает, что барокко пришло в Россию именно из Беларуси и Украины: «Барокко пришло в Россию через поэзию Симеона Полоцкого, Кариона Истомина, Сильвестра Медведева, Андрея Белобоцкого, через канты, придворный театр, проповедь, сборники переводных повестей, через “литературные” сюжеты стенных росписей, через Печатный Двор и Посольский приказ, через появившиеся частные библиотеки и новую школьную литературу, через музыкальные произведения В. П. Титова и многое другое» [2, с. 356].